

Per-Markku Ristilammi

"Gränsens återkomst:

Bron, den djupa staten och modernitetens skiftande skepnader"

ur

Markus Idvall, Anna Palmehag & Johan Wessman (red.)

CHECKPOINT 2020 - Människor, gränser och visioner i Öresundsbrons tid
(2020)

Serie: Centrum för Öresundsstudier nr 40, ISSN: 1651-775X

Upplaga för elektronisk publicering för forsknings-, utbildnings- och
biblioteksverksamhet och ej för kommersiella ändamål.

Publicerad med tillstånd från Makadam förlag.

DOI: 10.37852/oblu.374.c935

ISBN 978-91-7061-306-7 (tryck)

ISBN 978-91-7061-806-2 (PDF)

Makadam förlag, Göteborg & Stockholm

www.makadambok.se

Edition to be published electronically for research, educational and library
needs and not for commercial purposes.

Published by permission from Makadam Publishers.

DOI: 10.37852/oblu.374.c935

ISBN 978-91-7061-306-7 (print)

ISBN 978-91-7061-806-2 (PDF)

Makadam Publishers, Göteborg & Stockholm, Sweden

www.makadambok.se

Denna Creative Common-licens betyder att du som använder verket måste erkänna
ovanstående som upphovspersoner; att spridning av texten är tillåten, men endast
i icke-kommersiella sammanhang; att verket inte får bearbetas.

GRÄNSENS ÅTERKOMST

BRON, DEN DJUPA STATEN OCH MODERNITETENS SKIFTANDE SKEPNADER

Per-Markku Ristilammi

Jag tyckte då och tycker än i dag att svenska staten svek mig fullständigt när de vände ryggen mot Öresundsregionen. Att gränskontrollerna behövdes kan jag leva med – men sättet hur de infördes och dess påverkan av tusentals om inte tiotusentals människors liv var och är helt oacceptabelt. Jag blir än i dag så upprörd när jag tänker tillbaka till den tiden.¹

Före och under byggandet av Öresundsbron förutspåddes nationalstaternas minskade betydelse under inverkan av globaliseringsprocesser. Ett nytt gränsregionernas Europa skulle växa fram och allt mer av beslutsfattande skulle ske på supranationell EU-nivå eller regional nivå. Den nya transnationella Öresundsförbindelsen skulle, både symboliskt och praktiskt, ligga i framkanten av denna utveckling och vara en tillväxtmotor för hela den nya gränsregionen.

Ett viktigt element i marknadsföringen och identitetsbygget kring den nya regionen var framhävandet av en speciell form av skandinavisk statsledd modernitet i regionen med betoning på hög livskvalitet, öppna och demokratiska samhällen, egalitära ideal och rationalitet som ledstjärna. Samtidigt var denna marknadsföring också riktad mot internationella kapitalmarknader med betoning på högt teknologiskt kunnande och fredliga arbetsmarknadslösningar.

Vad som dock var tydligt redan under brobyggnadsperioden var att nationalstaterna inte var så svaga som en viss form av retorik antydde. Nationella skillnader i uppfattningen kring hur det rationella, moderna samhället skulle organiseras blev tydliga när nationella regelverk skulle anpassas genom regionbygget. Ett tydligt exempel var de olika skattesystemen på båda sidor av sundet som ställde till med problem för bropendlarna.

Under flyktingkrisen 2015 blev Öresundsbron i medierna till en symbol för det öppna och välkomnande Sverige med stora skaror av volontärer från frivilligorganisationer beredda att hjälpa och vägleda de asylsökande.

Utvecklingen sedan dess med flyktingkrisen 2015 och införandet av gränskontrollerna i Europa och regionen visar på att de nationella modernitetsprojekten skiftat skepnad. Denna artikel kommer att analysera dessa skiftande skepnader med hjälp av den speciella form av statsledd *bio-politik*² som gränskontrollerna innebar och spekulera kring framtidens regionbygge utifrån begreppet *plasmatisk modernitet*.³

Den 12 november 2015 beslutade den svenska regeringen att införa gränskontroller vid Öresundsförbindelsen.⁴ Gränspoliserna bordade Öresundstågen vid svenska sidan för att kontrollera passagerarna. Några veckor senare, den 4 januari 2016, tvingades transportörsföretag att genomföra identitetskontroller vid järnvägsstationen på Köpenhamns flygplats, samt vid andra stationer och färjelägen på väg mot Sverige. Svenska och danska medborgare hade inte upplevt detta på generationer. Före Schengenöverenskommelsen hade den nordiska passunionen inneburit att man fritt kunnat resa mellan de nordiska länderna. Nu upphörde denna frihet.

Inbördeskriget i Syrien, tillsammans med den säkerhetspolitiska situationen i Afghanistan och Irak, förde med sig att ett oförutsägbart antal flyktingar kom till Sverige för att söka asyl. Individer och familjer som hade utstått vedermödorna med att ta sig över Medelhavet eller vandrat den så kallade Balkanrutten befann sig vid Sveriges

gränser. Svenska medier hade under veckorna innan beslutet att införa gränskontroller togs översvämmats av beskrivningar av människor som anlant till Malmö Central, slutpunkten på Öresundsförbindelsen. Bron hade blivit till en symbol för det öppna och välkomnande Sverige med stora skaror av volontärer från frivillorganisationer beredda att hjälpa och vägleda de asylsökande. Stadsarkivet i Malmö tog initiativ till att dokumentera den exceptionella hjälpinsatsen. I centrum för uppmärksamheten fanns Öresundsförbindelsen.⁵

Förhistorien

Jag minns min egen första tågresa över bron, och hur storslagen den vackra vyn över det glittrande vattnet var och hur jag då – på tidigt oo-tal – kände mig som en internationell forskare, på riktigt. Minns hur jag drömde om storslagna samarbeten över alla typer av gränser, disciplinära och nationella, i framtiden. Nu är den framtiden här.⁶

År 2000, vid invigningen, hyllades Öresundsbron som en symbol för det nya Europa, ett gränsregionernas Europa, där nationalstaternas betydelse skulle minska.⁷ Den ekonomiska och kulturella globaliseringen skulle leda till att det gamla Europa med sina nationsgränser skulle försvinna på grund av den oundvikliga historiska utvecklingen. Schengen-överenskommelsen, med sitt fokus på den fria rörligheten för arbete och kapital, var en politisk symbol för denna utveckling. Gamla skillnader och stridigheter skulle förpassas till glömskan och nya samarbetsmöjligheter skulle lyftas fram i den nya Öresundsregionen.

Publika tillställningar som exempelvis halvmaraton över bron anordnades för att skapa känslor av samhörighet mellan medborgarna i den nya transnationella regionen. Invigningen av bron blev till ett internationellt medieevenemang som kunde marknadsföra regionen över hela världen.

Ett genomgående tema i marknadsföringen av bron var något som kan kallas *modernitetens återkomst*. Den nya regionen skulle innebära starten på en ny framtid⁸, vilket i sin tur innebar att det hade funnits en gammal framtid, det vill säga det gamla industriella Malmö, som symboliskt nedmonterades under 2002 med det gamla landmärket, Kockumskranen.⁹ Genom frambesvärjandet av den nya framtiden framkallades samtidigt bilden av den gamla, misslyckade, industriella framtiden. Broförbindelsen i sig själv var en triumf för modern industriell teknologi, men den framtida användningen av bron var invävd i den nya, förment postindustriella, nyliberala ekonomin. Brons monumentala framtoning av industriell modernitet formade därför en paradoxal fond

Många publika evenemang hölls när Öresundsbron var ny, för att skapa känslor av samhörighet mellan medborgarna i den nya regionen. Men i takt med att bron blev vardag blev evenemangen färre. När bron fyllde tio år firades den dock högtidligen i Luftkastellet strax söder om Malmö.

till de evenemang som kringgärdade invigningen. Genom kombinationen av stabilitet och rörelse symboliserade bron den nyliberala ekonomins krav på ständig förändring parad med varumärkesstabilitet. Talande nog placerade stadsplanerare i Malmö några år senare en evighetssymbol, ∞ , på en karta över regionen för att illustrera den tillväxtmaskin bron skulle utgöra.¹⁰

Den flytande moderniteten och den formlösa staten

Nationella identiteter tycktes vid tiden för broinvigningen tillhöra en äldre tid där staten erbjöd inre och yttre stabilitet. Nu hade denna ersatts av en instabil stat, präglad av det som med sociologen Zygmunt Baumans term skulle kunna kallas för *flytande modernitet*.¹¹ Mobiliteten över bron skulle skapa nya postnationella hybrididentiteter och staterna skulle anpassas till dessa förändringar. Hastigheten, mobiliteten, *den flytande formen*, verkade behöva stater som kunde anpassa sig till kapitalflödena. Den instabila staten skulle balansera mellan den gamla nationalistiska ordningen och den nya flytande moderniteten och krävde därför en politik präglad av flexibilitet och medborgare som var anpassningsbara till den nya verkligheten.

Några år efter broinvigningen såg framtiden inte lika ljus ut. Antalet fordon hade inte nått upp till de förväntade 11 000 per dygn och statistiken över arbetsmarknadsrörlighet visade inte på ökad integration. Tillväxtmaskinen hade stannat av. På många sätt hade tanken på den nya framtiden ersatts av en blek samtid. Evenemang anordnades inte längre för att skapa samhörighetskänsla i regionen.

På ett politiskt plan blev också en ökande polarisering mellan staterna tydlig. Den allt hårdare flyktingpolitiken på danska sidan gjorde att svenska politiker tog avstånd och började använda Danmark som ett avskräckande exempel. På samma sätt använde danska politiker Sverige som ett avskräckande exempel på politisk korrekthet utan förankring i verkligheten. Regionen tycktes nu härbärgera skillnad i stället för samhörighet. Bropendlare och andra resenärer fortsatte att korsa sundet, men under 2010-talet minskade den retoriska kraften hos regionen och bron.

Vid denna tid kunde den mörkare samtiden symboliseras av bron i den internationellt erkända tv-deckaren *Bron*, i vilken skillnader mellan danskhet och svenskhet användes i dramatiserande syfte.¹² Karaktärerna i serien spelade på en underliggande känsla av kulturell olikhet, gränsande till nationalkaraktärer. De danska och svenska polisbyråkratierna illustrerade den fortsatta betydelsen av nationella olikheter och bron framstod som en farlig svaghet i staternas skyddssystem, ett hot i stället för en möjlighet.

2015

För flyktingarna under vintern 2015–16 var färden över bron inte en upplevelse ägnad åt att skapa känslor av regional samhörighet. I stället blev färden ett återupplivande av erfarenheter där överflödet av mening skapade traumatisk tystnad. Högtalarutropet i

tågagnarna på väg in till Hyllie station på svenska sidan signalerade för alla passage-rare, turister, pendlare och flyktingar, att statens makt nu skulle utövas på deras kroppar genom den speciella ritual som är förbunden med gränsövergångar.¹³ Vakter vid trådstängsel redo att granska identitetshandlingar; poliser, några av dem med hundar, bordande tåget, granskande ansikten, jämförande med fotografier, fasthållande statens blick längre vid vissa passagerare än andra. Pendlarnas uppgivna framvisande av id-kort; turisternas förvirrade letande efter sina handlingar; det gradvisa uppbyggandet av spänning hos flyktingarna. Det *biopolitiska* statsmaskineriet¹⁴ utförandes sitt uppdrag att regulera de kroppar som får tillträde till nationen, att stöta bort de kroppar som inte passar in till *abjektzonen* där deras värdighet inte längre existerar.¹⁵ För några av dem som passerade gränsen förvandlades statens öga till ett medicinskt maskineri ägnat att skapa sanningseffekter kring det inre av deras kroppar.¹⁶

Den ”djupa staten” i Öresundsregionen

Hele meningen med Øresundsbroen forsvandt. Det var for mig en meget ubehagelig oplevelse med politi og hunde, hvorfor jeg helt mistede lysten til at rejse over Øresund. Det forstyrrede min oplevelse af et fredeligt og samarbejdende Europa. Det var pinligt og gjorde ondt. En politisk demonstration uden mening, som skabte en stemning af fjendtlighed og mistillid – altså det stik modsatte af ideologien om det grænseoverskridende samarbejde. Hvad værre var, de venner jeg havde fået, oplevede jeg også som fjendtligt indstillet. Fremmedhad og dem/os distinktioner kom pludselig til udtryk. Fra at have været et symbol på fred, frihed og samarbejde er broen nu blevet en påmindelse om inderlig mistillid. Det stof som nationalisme, racisme og chauvinisme næres af. Selvom jeg ikke vil, kan jeg ikke undgå at blive påvirket. Det vi kæmpede og arbejdede for føler jeg er tabt. Øresundsregionen er blevet til Danmark og Sverige igen.¹⁷

Något som var tydligt i regionbygget redan före hösten 2015 var skillnaden mellan uppfattningen att nationalstaterna minskade i betydelse och den vardagsverklighet som bland annat bropendlarna upplevde. Det stod klart att regler och lagar stiftade av nationalstaterna fortfarande hade en avgörande betydelse för dem som dagligen rörde sig över gränsen. Men händelserna 2015–16 lyfte upplevelsen av att korsa statsgränser till en ny nivå. Trots de signaler om generöst mottagande som tidigare hade sänts ut av den svenska staten, skapade antalet flyktingar ett tillstånd som skulle kunna beskrivas som ett aktiverande av den ”djupa staten”.¹⁸ Den flytande, gränslösa modernitet som präglat Öresundsregionen och den nationella politiken sedan broinvigningen förvand-

lades hösten 2015 till ett (för politikerna) outhärdligt plasmatiskt tillstånd där till synes allt kunde hända. För att komma ur denna politiska "dödszon" aktiverades den "rena statens" intressen, exekverade av den "djupa staten". Pendlarna befann sig plötsligt i ett tillstånd av "dubbla läger" där de båda staternas maktanspråk skapade en gråzon utan egentlig logik.¹⁹

Det är möjligt att se införandet av de stränga migrationslagarna under 2015 som en aktivering av den byråkrati som sociologen Max Weber kallade "järnbur" (*stahlhartes Gehäuse*), den byråkrati som omfattar och gestaltar statens form. Men den formlösa, plasmatiske, neoliberala staten omvandlas under press till den bestraffande staten, en stat som inte är flytande utan reglerande, diagnosticerande, skapande skillnad, politiserande kroppar, efterliknande den gamla moderniteten.²⁰

I denna stämning förvandlas tågagnarna som rullar in på Malmö centralstation till spöktåg, för alltid på väg utan att nå sin destination. I alla fall var det så mediebilderna av flyktingarna såg ut hösten 2015: alltid på väg, aldrig framme, alltid längre norrut, avvissade av staten. Den förkroppsligade statens letande efter tecken på etnisk annorlunda-het blandas med de oönskades ängslan. Tågagnen förvandlas till en del av den djupa statens nervsystem, det signalsystem som verkar utanför politiken.²¹

Bron som biopolitisk mekanism

Men att sitta i Hyllie och invänta gränskontrollen, personal i uniform, stundvis med polishund med. Det är en speciell känsla som på något sätt i hela sig väcker oro och många tankar om tillhörighet och rättigheter. Det är ingen positiv upplevelse, även om reflektion kring nationalitet, medmänsklighet, tillhörighet etc i sig är positiv så präglas hela situationen av oro.²²

I don't know, I always find this extremely uncomfortable, it is like I am perceived to be criminal until I prove otherwise, it's both humiliating and frustrating (and I am of a quite light complexion and female, I imagine that darkerskinned guys have a harder time). But well... so this issue with the passport control always made the trip into Sweden very stressful for me. I felt quite discriminated by police officers (normally women actually) about half of the times I went there.²³

Infrastrukturen som skulle skapa ekonomisk tillväxt, den renodlade tillväxtmotorn, förvandlades till en annan form av maskineri. Bron blev del av ett biopolitiskt maskineri, drivet av en bränsleblandning bestående av politiska affekter och den djupa staten.

Med införandet av gräns- och id-kontrollerna hamnade pendlarna i vad Per-Markku Ristilammi kallar ”dubbla läger”, där de båda staternas maktanspråk skapade en gråzon utan egentlig logik.

Nu förkroppsligar bron den nationella suveränitetens återkomst, på en vardaglig skala manifesterad genom gränspolisernas blickar som rör sig genom tåget, jämförandes ansikten med dokument, skapandes känslor av skräck eller lättnad. Ting som staket, gula västar, digitala kameror, pass, infraröda kameror i tunneln är delar av en ny form av makt som visar inte bara regionens minskade roll, utan också statens nya form.

Noter

1. Lunds universitets Folkliivsarkiv (LUF) M 27 881, svars-ID 102. Blockcitaten i artikeln är hämtade från svaren på frågelistan ”Öresundsbronens betydelse”, som spreds digitalt till allmänheten under 2018–19 av Folkliivsarkivet i Lund och Dansk Folkemindesamling i Köpenhamn.
2. Biopolitik i den här meningen handlar om statens makt över medborgarnas kroppar, se Michel Foucault, *The History of Sexuality. Volume 1, An introduction*, övers. Robert Hurley, Pantheon Books, New York, 1978.
3. Inspirerat här av Zygmunt Baumanns begrepp *liquid modernity* i Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, Polity Press, London, 2000.

4. <http://www.regeringen.se/artiklar/2015/11/regeringen-beslutar-att-tillfalligt-aterinfora-granskott-vid-inre-grans/> och <http://www.regeringen.se/4ae76f/contentassets/23c37b142cd54d658d660dc5ca27afe5/sarskilda-atgarder-vid-allvarlig-fara-for-den-allmanna-ordningen-eller-den-inre-sakerheten-i-landet-prop.-20151667> (båda hämtade 8 november 2019).
5. <https://malmo.se/Uppleva-och-gora/Arkitektur-och-kulturarv/Stadsarkivet/Om-oss/Om-Malmo-stads-arkiv/Ankomst-Malmo.html> (hämtad 8 november 2019).
6. LUF M 27 881, svars-ID 127.
7. Beskrivningen och analysen av händelserna kring broinvigningen år 2000 härstammar från min medverkan i projektet "Frambesvärjandet av en transnationell region. En flervetenskaplig studie av Öresundsområdet" (1999–2003), lett av Orvar Löfgren och Per-Olof Berg, se Per-Olof Berg, Anders Linde-Laursen & Orvar Löfgren (red.), *Invoking a Transnational Metropolis. The Making of the Öresund Region*, Studentlitteratur, Lund, 2000, samt Per-Olof Berg, Anders Linde-Laursen & Orvar Löfgren (red.), *Öresundsbron på uppmärksamhetens marknad. Regionbyggare i evenemangsbranschen*, Studentlitteratur, Lund, 2002. Se också Per-Markku Ristilammi, "Vitt ljus – Vitt brus. Om regionala födelsesmärten", *Come In – Go Out. Det 10. billede*, Konstakademiets Arkitektskole, Fonden Kulturbro, Informations Forlag, Köpenhamn, 2002; Per-Markku Ristilammi, "Afterthoughts on Modernist Necropolises", *Ethnologia Europaea*, vol. 35, nr 1, 2005; Per-Markku Ristilammi, "Spectral Events. Attempts at Pattern Recognition", *Magic, Culture and The New Economy*, Orvar Löfgren & Robert Willim (red.), Berg, Oxford & New York, 2005; Per-Markku Ristilammi, "Urban globalisering i Öresundsregionen. Mångkulturalitetens varierande grader av synlighet", *Öresundsgränser. Rörelser, möten och visioner i tid och rum*, Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard (red.), Centrum för Danmarksstudier nr 14, Makadam, Göteborg & Stockholm, 2007; Per-Markku Ristilammi, "I brons skugga", *Regionauterna. Öresundsregionen från vision till vardag*, Orvar Löfgren & Fredrik Nilsson (red.), Centrum för Danmarksstudier nr 24, Makadam, Göteborg & Stockholm, 2010.
8. Från omslaget till Öresundsregionens "brand-book": "In July 2000 the opening of a fixed link between Copenhagen, Denmark and Malmö, Sweden will herald the beginning of a new era for northern Europe. It will be the opening of a new region. The opening of countless possibilities and opportunities for inhabitants, travellers and businesses. The start of a new future." Öresundskomiteen, *Hello – Öresund*, Wolff Olins brand book, 1999.
9. https://en.wikipedia.org/wiki/Kockums_Crane (hämtad 8 november 2019).
10. Konceptet *growth machine* myntades redan på 1970-talet av Harvey Molotch som ett sätt att kritiskt beskriva de sociala och ekonomiska processer som leder till städers tillväxt, se Harvey Molotch, "The City as a Growth Machine. Toward a Political Economy of Place", *The American Journal of Sociology*, vol. 82, nr 2, 1976.
11. Bauman.
12. Tina Askanius, "Engaging with *The Bridge*. Cultural citizenship, cross-border identities and audiences as 'regionauts'", *European Journal of Cultural Studies*, vol. 22, nr 3, 2019. Se även Askanius bidrag i denna volym.
13. Alla gränsövergångar innefattar en performativ dimension i vilken kroppar arrangeras i specifika ritualer, se Nancy Wonders, "Global flows, semi-permeable borders, and new channels of inequality. Border crossings and border performativity", *Border, Mobility and Technologies of Control*, Sharon Pickering & Leanne Weber (red.), Springer, Dordrecht, 2006.
14. Foucault.
15. Hal Foster, *Bad New Days. Art, Criticism, Emergency*, Verso, London & New York, 2015.
16. "Sweden child migrant tests 'reveal many adults'", *BBC News* 5 december 2017, <http://www.bbc.com/news/world-europe-42234585> (hämtad 8 november 2019).
17. LUF M 27 881, svars-ID 249.
18. Begreppet "djupa staten" skapades ursprungligen för att beskriva militärens roll inom den turkiska staten. Se också Per-Markku Ristilammi, "The Bridge: Redux. The Breakdown of Normative Conviviality", *Conviviality at the Crossroads. The Poetics and Politics of Everyday Encounters*, Oscar Hemer, Maja Povrzanović Frykman & Per-Markku Ristilammi (red.), Palgrave Macmillan, Cham, 2020, s. 193f.
19. Giorgio Agamben, *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, Stanford, 1998.

Agamben framställer fånglägret som den yttersta manifestationen av statens makt under 1900-talet.

20. Statens förmåga att skifta form tillhör det ”stasiologiska” fältet, där *stasis* bibehåller spänningen mellan rörelse (*kinesis*) och fasthet inom det politiska fältet, se Allen Feldman, *Archives of the Insensible. Of War, Photopolitics and Dead Memory*, University of Chicago Press, Chicago & London, 2015, s. 9ff.

21. Michael Taussig, *The Nervous System*, Routledge, London & New York, 1992.

22. LUF M 27 881, svars-ID 474.

23. LUF M 27 881, svars-ID 2092.

Referenser

- Agamben, Giorgio, *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, Stanford, 1998
- Askanius, Tina, ”Engaging with *The Bridge*. Cultural citizenship, cross-border identities and audiences as ’regionauts’”, *European Journal of Cultural Studies*, vol. 22, nr 3, 2019
- Bauman, Zygmunt, *Liquid Modernity*, Polity Press, London, 2000
- Berg, Per-Olof, Linde-Laursen, Anders & Löfgren, Orvar (red.), *Invoking a Transnational Metropolis. The Making of the Øresund Region*, Studentlitteratur, Lund, 2000
- Berg, Per-Olof, Linde-Laursen, Anders & Löfgren, Orvar (red.), *Öresundsbron på uppmärksamhetens marknad. Regionbyggare i evenemangsbranschen*, Studentlitteratur, Lund, 2002
- Feldman, Allen, *Archives of the Insensible. Of War, Photopolitics and Dead Memory*, University of Chicago Press, Chicago & London, 2015
- Foster, Hal, *Bad New Days. Art, Criticism, Emergency*, Verso, London & New York, 2015
- Foucault, Michel, *The History of Sexuality. Volume 1, An introduction*, övers. Robert Hurley, Pantheon Books, New York, 1978
- Molotch, Harvey, ”The City as a Growth Machine. Toward a Political Economy of Place”, *The American Journal of Sociology*, vol. 82, nr 2, 1976
- Ristilammi, Per-Markku, ”Vitt ljus – Vitt brus. Om regionala födelsesmärtor”, *Come In – Go Out. Det 10. Billede*, Konstakademiets Arkitektskole, Fonden Kulturbro, Informations Forlag, Köpenhamn, 2002
- Ristilammi, Per-Markku, ”Afterthoughts on Modernist Necropoles”, *Ethnologia Europaea* vol. 35, nr 1, 2005
- Ristilammi, Per-Markku, ”Spectral Events. Attempts at Pattern Recognition”, *Magic, Culture and The New Economy*, Orvar Löfgren & Robert Willim (red.), Berg, Oxford & New York, 2005
- Ristilammi, Per-Markku, ”Urban globalisering i Öresundsregionen. Mångkulturalitetens varierande grader av synlighet”, *Öresundsgränser. Rörelser, möten och visioner i tid och rum*, Nils-

- son, Fredrik, Sanders, Hanne & Stubbergaard, Ylva (red.), Centrum för Danmarksstudier nr 14, Makadam, Göteborg & Stockholm, 2007
- Ristilammi, Per-Markku, "I brons skugga", *Regionauterna. Öresundsregionen från vision till vardag*, Löfgren, Orvar & Nilsson, Fredrik (red.), Centrum för Danmarksstudier nr 24, Makadam, Göteborg & Stockholm, 2010
- Ristilammi, Per-Markku, "The Bridge: Redux. The Breakdown of Normative Conviviality", *Conviviality at the Crossroads. The Poetics and Politics of Everyday Encounters*, Hemer, Oscar, Povrzanović Frykman, Maja & Ristilammi, Per-Markku (red.), Palgrave Macmillan, Cham, 2020
- Taussig, Michael, *The Nervous System*, Routledge, London & New York, 1992
- Wonders, Nancy, "Global flows, semi-permeable borders, and new channels of inequality. Border crossers and border performativity", *Border, Mobility and Technologies of Control*, Sharon Pickering & Leanne Weber (red.), Springer, Dordrecht, 2006
- Öresundskomiteen, *Hello – Øresund*, Wolff Olins brand book, 1999